

JUGOSZLÁVIA

Crnjanski: London regénye

A nagyepika zsugorodásának, a kisregénynek a divatja idején Milos Crnjanski regényírást írt a londoni orosz emigrációnak a második világháborút közvetlenül követő éveiről. Különösnek tetszhet ez, mivel a cselekmény végig intim közegben játszódik, egy orosz herceg, Rjepnyin és felesége küszködéséről szól. Az asszony bábákat készít, Rjepnyin egy londoni cipőszalonban könyvelő, aztán könyvkereskedésben hordár, végül lovász. A herceg fokozatosan süllyed egyre mélyebbre, mert nem hajlandó részt venni a Szovjetunió ellen irányuló emigránsszervezetek munkájában. A fehér tisztek ámulva és gyanakodva figyelik rajongását a győztes orosz fegyverekért, kémet sejtenek benne. Rjepnyin sorsát ez az emigráción belüli elszigetelődés pecsételi meg, s miután Amerikába hajózó feleségét biztonságban tudja, eldobja magától már régen céltalannak érzett életét. A nagyepikai formát nem is ez az egyszálú főcselekmény, hanem a téma sokrétűsége, gazdag kapcsolatrendszere indokolja. Maga az író mondta művéről, hogy a hontalanok tragédiájához, tragikomédiájához egy óriási település, London szolgál háttérül. A cím is mutatja, hogy Crnjanski, aki maga is hosszú időt töltött londoni emigrációban, tulajdonképpen a várost tekinti műve témájának. Talán Dosztojevszkijtől Andrej Belij *Petyerburgján* keresztül vezetett az út a *London regényéig*, a modern világváros mítoszáig. London ködös és közömbös, önző és kegyetlen szörny Rjepnyin számára, annyira logikus és érdekeken alapuló, hogy már irracionális, megközelíthetetlen. Egy ellenszenves és szinte felfoghatatlan új világnak a szimbóluma. A regény Londonnak (a rideg és eszménytelen értékszemléletnek) és Rjepnyinnek (a hűségnek és a tisztességnek) az ellentétéről szól, arról a folyamatról, melynek során az ezerarcú és arctalan metropolis elpusztítja, agyonnyomja a hőst. Az emigránssors és London mellett a szerelmet, az időt és a halált idézi meg Crnjanski regénye, s földrajzi jelenvalóság nélkül is Közép- és Kelet-Európát, meg a második világháborút.

Milos Crnjanski sokfelé járt, több országban is élt, s már gyermekkorra arra predestinálta, hogy eltérő sorsú népeket ismerjen meg. Apja a hódmezővásárhelyi református gimnáziumban tanult, ő maga Csongrádon született és a szentesi görög templomban anyakönyvezték. Pap ősei révén családi hagyomány volt náluk a szerbek nosztalgiája a pravoszláv hit és Oroszország után. Az ifjúkor és az emigrációs évek érlelheték meg benne azt a meggyőződést, hogy Kelet- és Közép-Európa forradalmakkal és ellenforradalmakkal, szegénységgel és diadalokkal, nemzeti és vallási üldözéssel teli világa valamiféle modellje lehet az emberi helytállásnak. A kor ellentmondásai a *London regényében* Rjepnyin és az emigránssors révén bontakoznak ki. A második világháború tette világossá a herceg számára, hogy nincs mit keresnie Angliában, Nyugat-Európában, hiszen ő örökre, megváltoztathatatlanul az orosz néppel érez közösséget. Crnjanski regényének megvan a valóságalapja: tudunk olyan orosz fehéremigráns csoportokról, melyek számára valóban a második világháború éveit jelentették a hazához való visszatalálást. De a *London regénye* ennél

többet akar mondani: a politikai ellentétektől gyakran megosztott Kelet-Európa sorsát kívánja megfogalmazni, melyben a szilárd tájékozódási pont a hazaszeretet, a néphez való hűség. Rjepnyin nem találja meg az utat haza, de belátja tévedését, s lélekben már régen elhagyott hazájához tartozik. Tudatosan szigeteli el magát a világtól: előbb a számára elfogadhatatlan jelszavakat hangoztató orosz emigránsoktól, aztán Londontól, a legközelebbi ismerősöktől is, és végül feleségétől. Minél szűkebb köre marad, annál inkább töltheti ki ezt a megfogytakozó teret Oroszországgal: egy leningrádi album, orosz rádióadások, filmhíradóbeli szovjet katonák, számára meghatározó látványa formájában. Ez a belső közeledés, majd azonosulás a távoli hazával magyarázza Rjepnyin közömbösségét, félálomszerű viselkedését a gyakorlati életben. Számára érdekesebb, értékeesebb létezés az emlékek és képzelet szférájában való érintkezés Oroszországgal, mint London, a hétköznapok, a pénzkeresés, a munka. S bár nyomora és megalázó helyzete miatt, s mert nem akarja felesége, Nágya sorsát a maga vergődéséhez kötni, régen elhatározta már magát az öngyilkosságra, az igazi lökést a tett elkövetéséhez az adja, hogy álmai nem válhatnak valóra, nem térhet vissza Oroszországba, nélküle pedig nem tud élni.

Bukása és halála ellenére Rjepnyin sorsa nem a semmibe ível, hanem tudtán kívül megújul, folytatódik. Több mint két évtizedes házasság után felesége gyereket vár tőle, s ezzel a reményt adó, boldogító titokkal indul Amerikába. Az, hogy nem volt gyerekük, aláhúzza létezésük céltalanságát és reménytelenségét, a befejezés viszont, az új élet lehetőségével azt sugallja, hogy Rjepnyin olyan értékek letéteményese, melyek méltók a folytatásra. Legdöntőbb jellemzője valami makacs tisztaság-igény, túlérzékenység, mellyel mindentől visszariad, ami durva, tisztátalan vagy önző, legyen az akár a cári tisztek szovjetellenes szervezete, akár női felkínálkozás. A lelkével elfoglalt hontalan számára undorító a „csak üzlet, csalás” London, a szörnyeteg város, mely lassan akarátólól is megfosztja. Rjepnyinnek nincsenek osztályszempontjai, nem tud társadalmi rendszerekről, de egész lényét, csaknem testi mivoltában is áthatja valami elemi erkölcsi tartás: hűsége hazájához, népéhez, gyöngéd, nagylelkű szerelme felesége iránt, ellenszenv mindenféle közömbösséggel, megfizethetőséggel, önzéssel szemben. Rá kell azonban döbennie, hogy ez az érték-szemlélet nincs összhangban érdekeivel és környezetével. (Az emigráns bizottságból való kiválása miatt nem kap munkát.) A maga erkölcsi abszolútizmusával úgy gondolja, hogy nem szabad engednie a többfelől is megnyilvánuló csábításoknak. Sem politikai meggyőződésében, sem emigránsokkal való szakításában, sem hitvesi hűségében nem szabad meginognia, mert a bizonytalanra és undorítóvá váló világban csak tiszta és egyértelmű erkölcsi elvek útján őrizheti meg magát.

Rjepnyin viselkedésében nincs semmi hősies. A fájdalomnak és a tehetetlenségnek olyan foka ez, mely, mintegy védekezésül, a fásultság alakját veszi fel, hogy elviselhető legyen. Ebből vezethető le a regény hangnemének bizonyos szárazsága, tárgyilagossága is. Érzelmesség helyett rezignált szomorúság uralja, mely még a tragikus eseménysor kíméletlen logikáját is tompítani látszik. A pusztulás elkerülhetetlensége már a mű elején adott, de a tehetetlen kínlódás hosszú elhúzódása mintha elterelné az olvasó figyelmét a konkrét eseménysorról, és arra irányítaná, ami ennek a gyermektelen orosz emigráns házaspárnak a történetében általános. Kivételyszerű lehet sok-sok mozzanat, az egész mégis valami egyetemeset mond ki: a beteljesületlen vágyak, az elérhetetlen kívánságok, melyek szenvedéssé teszik Rjepnyinél számára az életet, a legtöbb ember számára elérhetőek, s így a többség szemében el is veszíthetik értéküket. Crnjanski a hiányról, a halálról, a honvágyról írva így figyelmeztet a haza, az élet, az értelmes közösségi cselekvés értékére.

A *London regénye* London és az emigránsors regénye, a szerelemé és a hazaszereteté, s mindezt egybefoglalóan az időé. Nem a teremtő, a lehetőséget adó, a vágyakat beteljesítő időé, hanem a devalváló időé, amely ahogy telik, múlik, egyre kevesebb reményt enged, újabb és újabb lehetőségeket zár ki, egyre szűkebbre vonja a szemhatárt, s végül a semmibe, a halálba torkollik. Ez az idő jelentése a regény felszínén. De van a műnek egy rejtett, jóvátevő és kiegyenlítő értelme is: „Igaz,

hogy az ősei, knyáz, forognak a sírjukban, de legalább egy szép élménnyel búcsúzhathat el az élettől. Szerette Oroszországot az utolsó percéig, meg a feleségét is szerette. Nem hagyta el őket a bajban... És mindez, ami most értelmetlennek látszik, egyszerű, talán, amikor ő már nem lesz, valami tisztává, fényességessé magasztosul." És valóban: anélkül, hogy Rjepnyin tudna róla, felesége a jövő ígérését, az új életet vitte magával, Oroszországban pedig, bár Rjepnyinnek erről sincs közvetlen tudomása, mérhetetlen szenvedései ellenére is boldogul és megújul a sóvárogva szeretett orosz nép. Pusztulás és hanyatlás játszódik a *London regénye* színpadán, de a mélyben észrevétlenül ott munkálnak az élet, a jövő erői. Az élet veszteseiről olvassunk, de az élet szüntelen nyereségeiről is. Így jut el a mű a befejezésben a katarzishoz, a megnyugváshoz és a megtisztuláshoz. Egy életképtelen, és politikai aspirációiban teljesen esélytelen orosz fehérgárdista-emigrációt ír le Crnjanski, de az előtérben álló Rjepnyin herceg sok hányattatása és kudarca mély jelentést, győztes igazságot hordoz. Rjepnyint tiszta embersége honfitársai, az új Oroszország mellé állítja. Tudja, hogy ő személy szerint kizárta magát a közösségből, nem kérhet részt a győzelmekből és a dicsőségből, de diadalmasan erősödni érzi azt a rejtett kapcsolatot, rokonszenvből és honvágyból képződő szövetséget, mely közte és a második világháborúban győztes orosz csapatok közt létrejött. Az igaz ügy és a nemzeti hovatartozás legyőzhetetlen vonzása teszi most már végérvényesen vitathatatlaná helyét a világban. A hontalanok hazatalálása a képzelet és a honvágy szférájában éppúgy boldogító és reménytelen egyszerre, mint Rjepnyin szerelme Nágya iránt, aki halál és élet, hazátlanság és nyomor meredélyein szerelmének bizonyosságával segítette át. A gyermektelenség, a fájó sóvárgás motívuma is elnyeri értelmét, mint a képtelen remény szimbóluma, a sorsközösségé, az összekovácsoló veszteségé, fájdalomé és hiányé. Ilyen módon érvényesül a regényben az idő másik jelentése, amely értelmet ad a szenvedésnek, amely tudtunk és akaratunk nélkül igazgatja és teremti a világ reményt adó folytonosságát. Rjepnyin nem tud arról, hogy felesége későn, a sors különös, végső ajándékaként gyereket vár, nem tudja, hogy szenvedései és vágyai testet öltöttek immár, nem tud arról, hogy hazafiúi szerelme és makacs ragaszkodása távoli népéhez, a végtelen Oroszországhoz, jeltelen és néma erkölcsi erőfeszítései „fényességessé magasztosultak”. London nem törte meg, nem győzhette le, nem tudta magához hasonlóvá züllesztetni Rjepnyint, aki büszkén, póztalanul, de méltósággal, észrevétlenül adja fel a már túlságosan unalmas és terhes játszmat, csendesen lép ki az életből, megkönnyebbülten vesz búcsút az emberi világtól, amelynek terhére volt, pedig áldása lehetett volna.

IMRE LÁSZLÓ

LENGYELORSZÁG

A magyar kultúra bő esztendeje Lengyelországban, 1975-ben

A magyar—lengyel kulturális kapcsolatok területén az utóbbi harminc évben köztudottan alapvető változás ment végbe. Ha csupán az irodalom és a társadalomtudományok területéről egymás nyelvére lefordított alkotások, illetve közös dolgainkat érintő könyvek, tanulmányok számát vesszük alapul, akkor is jelentős (ugyanakkor további megfeszített munkára serkentő) eredményeket értünk el. Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy hazánk felszabadulását követő 30 év gazdasági, kultu-